

O`QUVCHILARNI XALQARO TADQIQOTLARGA TAYYORLASHDA MATN BILAN ISHLASHNING AHAMIYATI

Kamshat Baymenova

Berdaq nomidagi QDU

O`zbek tili va adabiyoti kafedrası assistenti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o`quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga tayyorlashda matn bilan ishlashning ahamiyati borasida so`z yuritiladi. Xususan, mantiqiy, kreativ fikrlashga undovchi, tanqidiy-tahliliy hamda motivatsiya beruvchi matnlar ustida o`quvchilar bilan tizimli ish olib borish, ularni xalqaro sinovlarda tayyorlashda samarali natijalar berishi borasida ham fikrlar yuritilgan.

Kalit so`zlar: PISA, xalqaro tadqiqot, og`zaki nutq, yozma nutq, o`qish savodxonligi, matn

PREPARING STUDENTS FOR INTERNATIONAL RESEARCH THE IMPORTANCE OF WORKING WITH TEXT

ABSTRACT

This article discusses the importance of working with text in preparing students for international research. In particular, it was suggested to work systematically with students on texts that encourage logical, creative thinking, critical-analytical and motivating, to give effective results in preparing them for international exams.

Keywords: PISA, international research, oral, written speech, reading literacy, text

KIRISH

Bugungi kunda ta`lim sifatini baholash bo`yicha PISA, PIRLS, TIMSS, kabi xalqaro tadqiqotlarda munosib ishtirok etish mamlakatimiz xalq ta`limi tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biriga aylangan. Mana shu dastur orasida PISA tadqiqoti o`quv jarayoniga zamonaviy usullarni olib kirish, ta`lim oluvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo`naltirilganligi bilan ahamiyatlidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

PISA – turli davlatlarda 15 yoshli o`quvchilarning o`qish, matematika va tabiiy fanlar bo`yicha savodxonligi hamda bilimni amaliyotda qo`llash qobiliyatini baholovchi dastur bo`lib, u har uch yilda bir marta o`tkaziladi. PISA dasturi ilk marta 2000-yil o`quvchi-yoshlar o`rtasida qo`llangan. Mamlakatimiz ham ishtirok etishga tayyorgarlik ko`rayotgan, 2021-yilda o`tkazilishi rejalashtirilgan galdagi sinovlar pandemiya munosabati bilan 2022-yilda amalga oshiriladigan bo`ldi. PISA dastiriga qatnashishdan maqsad yurtimizda testlarni o`tkazish emas, balki farzandlarimizda XXI asr ko`nikmalarini shakllantirish, intellektual kadrlarni tayyorlash uchun zamin hozirlashdir.

Ma'lumki, ona tili ta'limining bosh maqsadi og`zaki va yozma nutq ko`nikmasi, to`g`ri va ifodali fikrlash malakasini tarkib toptirish, o`quvchilarni imlo va uslubiy jihatdan savodxon qilishdan iborat. Ona tili darslarida og`zaki hamda yozma nutq ko`nikmasini shakllantirish ancha murakkab jarayon bo`lib, unda savodxonlik, ijodiylik, fikrni aniq, qisqa va tushunarli tarzda bayon eta olish muhim hisoblanadi. Yozma nutq savodxonligi o`quvchidan o`z fikr-qarashlarini tilning imloviy-grammatik qoidalari, adabiy til me'yorlariga rioya qilgan holda ifodalashni talab etadi. Og`zaki nutqda esa bolaning fikrlash qobiliyati, tafakkuri, dunyoqarashi, ohangni o`z o`rnida qo`llashi juda muhim. Demak, biz o`quvchi-yoshlarda mana shu ko`nikmalarni shakllantirish uchun ularni matn bilan ishlashga o`rgatmog`imiz lozim. Zero, PISA xalqaro tadqiqotining o`qish savodxonligi yo`nalishida ham matnlar asosida tuzilgan test savollari ustida ish olib boriladi.

Xo`sh, o`qish savodxonligi qanday tushuncha o`zi? O`qish savodxonligi – insonning matnni tushunish va undan foydalana olish qobiliyati, bilim va imkoniyatlarini kengaytirishi, o`z masqadiga erishish uchun ijtimoiy hayotda munosib ishtirok etishi. O`qish-bu shunchaki harflarni qo`shib so`z hosil qilish yoki ovoz chiqarib mutolaa qilish emas, balki matn bilan chuqur ishlab, undan ma'no keltirib chiqarishdir. O`qish savodxonligida o`quvchilar matndan axborotni toppish va ajratib olish, sharhlash, matndan tashqari bilimlarga tayanish, tushunish hamda baholash, matn mazmunini anglash kabi ko`nikmalarni hosil qiladi. Umuman olganda, o`qish savodxonligi keng qamrovli tushuncha bo`lib, puxta tekshirishlar asosida maqsadga yo`naltirishni anglatadi.

PISA dasturi o`qish savodxonligini ma'lum bir matn asosidagi mashqlardan foydalanish orqali baholaydi. O`qish savodxonligining mazmuni vaziyat, matn va o`qish malakasidan iborat. Matn namunalari ma'lum bir vaziyatlarga asoslangan bo`lib, bu vaziyatlar shaxsiy, ijtimoiy, o`quv va rasmiy kabi turlarga bo`linadi. O`qish

malakasi matn hamda matndan tashqari bilimga tayanadi. Matnga tayanish-undan axborotni toppish va ajratish, matndagi xabarni umumlashtirish va sharhlashni anglatsa, matndan tashqari bilimga tayanish matnni mazmuni va shakliga ko`ra anglash hamda baholashni bildiradi. Bundan tashqari matnlar formatiga ko`ra yaxlit (jumlar o`zaro birikkan), yaxlit bo`lmagan (ro`yxat, jadval, grafik, indekslar), aralash (og`zaki va og`zaki bo`lmagan), murakkab (bir necha tarkibli) kabi turlarga bo`linadi.

O`qish savodxonligini baholash o`quvchilar bilimini sinashga mo`ljallangan matn va shu matn bo`yicha tayyorlangan savol-topshiriqlarga asoslanadi. O`qish savodxonligi o`lchamlari topshiriqlar murakkabligi (oson yoki murakkab), savollar shakli (ochiq yoki yopiq), javoblarning balli baholanishi (qisman baholash modeli)ni o`z ichiga oladi. Berilayotgan topshiriqlar qiyinlik darajasiga ko`ra osondan murakkabga qarab tartiblanadi. Ochiq savollar o`quvchilardan erkin, aniq va asoslangan javoblar talab etsa, yopiq savollarda tayyor holda berilgan to`rt-besh javobdan bitta to`g`risi tanlanadi yoki hodisalar ro`yxatiga tegishli raqamlar qo`yiladi. Shuningdek, matndan yagona to`g`ri so`z javob tariqasida topilib, yoziladi. Rossiya Federatsiyasi ta`lim sifatini baholash markazi rahbari, xalqaro coordinator Galina Kovalyova ma`ruzalaridan birida shunday deydi: “Biz o`lchanishi oson bo`lgan narsani emas, balki muhim narsani o`lchashni o`rganmog`imiz lozim”.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hozirda “PISA-2022” tadqiqotlariga o`quvchilarni tayyorlashda ta`lim sifatini baholash bo`yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi tomonidan har bir yo`nalish bo`yicha ishlab chiqilgan metodik qo`llanma va mashq daftarlari dasturulamal bo`lmoqda. Shuningdek, tegishli fanlar kesimida o`quv dasturi va darsliklar xalqaro baholash dasturi talablari asosida takomillashtirilmoqda. Jumladan, 2020-2021-o`quv yilida 5-sinf ona tili o`quv dasturlarida tubdan o`zgarish bo`ldi va darslik qayta ishlandi. Amaldagi dasturda mavzular faqat nazariy bilimlardan iborat bo`lsa, yangi dastur mazmuni nazariya va amaliyotga birday yo`naltirildi. Amaliy faoliyatga yo`naltirilgan mashq va topshiriqlar ularning mazmuniga singdirildi. Darslikka matn va lug`at bilan ishlash rukni kiritildi. O`quvchilarning so`z boyligini oshirish maqsadida ikki yuzga yaqin so`zlarning izohli lug`ati berildi. Matnlar bilan ishlash uchun to`rt ko`nikma: tinglab tushunish, gapirish, o`qish va yozish bo`yicha malaka talablari ishlab chiqildi. Buning natijasida bola, avvalo, matn tuzish texnikasini o`rganadi. Mustaqil matn tuzib, fikrni bemalol yozma bayon eta oladigan

bo`ladi. Matn, lug`at, nutq bilan ishlash jarayonida qanday so`zlardan foydalanish kerakligini, qaysi so`z qo`llansa, o`rinli bo`lishini anglab yetadi.

Yangi darslikka kiritilgan mantiqiy, kreativ fikrlashga undovchi, tanqidiy-tahliliy hamda motivatsiya beruvchi matnlar ustida o`quvchilar bilan tizimli ish olib borilsa, ularni xalqaro sinovlarga tayyorlashda samarali natijalar berishi shubhasiz. Chunki o`quvchi matnni o`qiydi, eshitadi, gapiradi va shundan xulosa chiqaradi.

4-darsda berilgan matn bilan ishlashda o`quvchilarni PISA tadqiqotiga tayyorlash uchun tuzilgan topshiriqlar bilan o`rtoqlashmoqchiman. Dastlab berilgan matn audio holida yoki o`qituvchi ko`magida tinglanadi.

Bir kuni dehqon, tegirmonchi va novvoy tortishib qolishdi.

Novvoy dedi: - Men shu mazali va chiroyli nonlarni pishirmasam, siz nima yer edingiz?

Tegirmonchi dedi: - Men bug`doyni tegirmonimda yanchib, un qilmasam, sen bu mazali nonni nimadan pishirarding?

Dehqon aytdi: - Agar men bug`doyni ekib ko`kartirmasam, sen tegirmonda nimani yancharding?

Ular uzoq tortishib, donishmand ota yoniga kelishdi.

Donishmand bir gap bilan ularning bahsiga yakun yasadi:

- Uchovingizning ham kasbingiz kerakli, dehqon, tegirmonchi va novvoyning kasbi eng zarur kasbdir,-dedi.

1-topshiriq. "Jumla javohirini joyla" usuli.

Bu usulda o`quvchilar aynan matnni o`qish orqali gapda tushirib qoldirilgan so`zlar, ya'ni javohirlarni o`z o`rniga joylashtirishlari kerak bo`ladi.

Bir kuni, va tortishib qolishdi.

- A) tikuvchi, to`quvchi, gilamdo`z
- B)* dehqon, tegirmonchi va novvoy
- D) duradgor, o`qituvchi, shifokor
- E) haydovchi, oshpaz, raqqosa

2-topshiriq. "Tafakkur gulshani" usuli.

Bunda bolalar tanishib chiqqan matnlari g`oyasiga mos keluvchi maqol yoki hikmatli so`zni topishlari lozim bo`ladi.

Matn mazmuniga mos keluvchi maqolni toping.

- A) Non yemoqchi bo`lsang,
O`tin tashishdan erinma.
- B) Mehnat bilan topganing,
Qand-u asal totganing.

C) *Mehnat qilding, xo`p qilding,
Minnat qilding, yo`q qilding.

D) Nonni mehnat topgan,
Mehnatni non topgan.

3-topshiriq. “Nima deb o`ylaysiz?” usuli.

Mazkur usul yordamida bolalarning ijodiy fikrlashi hamda yozish savodxonligi rivojlantiriladi. O`qituvchi tomonidan mustaqil fikrlashga undaydigan bir yoki bir nechta savol taqdim etiladi, o`quvchilar esa bu savolga yozma javob berishlari kerak bo`ladi.

Savol: Nima deb o`ylaysiz, dehqon, tegirmonchi va novvoy nega tortishib qoldi? Bu tirtishuvning asosiy mavzusi nima edi?

Javob: Chunki har bir kasb egalari o`z mehnatlarini yuksak baholaydi. Bu tortishuvning asosiy mavzusi nonning kelib chiqishida kasblarning o`z o`rni borligini ko`rsatish edi.

To`g`ri, o`quvchi har doim ham bunday savollarga to`g`ri javob bera olmasligi mumkin, lekin, eng muhimi, unda o`z mustaqil fikrini bayon etish ko`nikmasi shakllana boradi.

4-topshiriq. “Hashar” usuli

Ma'lumki, matnning mazmuniy yaxlitligini ta'minlashda ayrim so`zlar yoki gaplar asosiy o`rinni egallaydi. Matn mohiyatini belgilashda ular tayanch birliklar hisoblanadi. Matn mazmunini qayta hikoya qilishda shu birliklar asos bo`ladi. “Hashar” usuli o`quvchilarda gapirish ko`nikmasini shakllantirish uchun juda qulay. Tinglangan matn yuzasidan o`quvchilar bilan birgalikda yoki alohida guruhlarda hasher yo`li bilan matnni qayta hikoya qiladilar. Bunda har bir bolaning fikri oldingi fikrning uzviy davomi bo`lishi, gaplar mazmunan bir-biriga bog`langan bo`lishi lozim.

Namuna:

1-o`quvchi: Ular uzoq tortishib, donishmand ota yoniga kelishdi.

2-o`quvchi: Tegirmonchi dedi: - Men bug`doyni tegirmonimda yanchib, un qilmasam, sen bu mazali nonni nimadan pishirarding?

3-o`quvchi: Bir kuni dehqon, tegirmonchi va novvoy tortishib qolishdi.

4-o`quvchi: Novvoy dedi: - Men shu mazali va chiroyli nonlarni pishirmasam, siz nima yer edingiz?

5-o`quvchi: -Uchovingizning ham kasbingiz kerakli, dehqon, tegirmonchi va novvoyning kasbi eng zarur kasbdir,-dedi.

6-o`quvchi: Dehqon aytdi: - Agar men bug`doyni ekib ko`kartirmasam, sen tegirmonda nimani yancharding?

7-o`quvchi: Donishmand bir gap bilan ularning bahsiga yakun yasadi.

Ana shu tariqa matn qayta gapirib beriladi, uning mazmuni o`zlashtirilishi barobarida o`quvchilar qalbida kasblarga hurmat tuyg`usi singdiriladi.

5-topshiriq.

“Sarlavha sehri” usuli.

Matndagi yaxlit mavzu, mazmun, asosiy g`oya muallifning maqsadiga muvofiq uning nomi-sarlavhasida aks etadi. Darslikdagi ba`zi matnlar atayin sarlavhasiz berilib, unga mos sarlavha toppish o`quvchiga qoldiriladi. Bu vaziyat bolani har qanday holatda ham o`z fikrini aytishga undaydi.

Bu usulda o`quvchilar berilgan matnga mustaqil ravishda sarlavha topadilar va galma-gal chiqib, uni yozuv taxtasiga yozadilar. Nega aynan shunday sarlavha qo`yganlarini qisqacha izohlaydilar. Matn mavzusiga mos chiroyli sarlavha topa olgan o`quvchilar alohida e`tirof etiladi va ularga nominatsiyalar beriladi. Afzalligi shundaki, topshiriqni yakka holda ham, kichik guruhlarda ham bajartirsa bo`ladi. Yuqoridagi matnga bolalar shunday sarlavha qo`yishlari mumkin:

O`quvchi yoki guruh	Tanlangan sarlavha	Berilgan nominatsiya
1-o`quvchi	Eng kerakli kasb	Munosib sarlavha
2-o`quvchi	Sharafli kasblar	Ajoyib sarlavha
3-o`quvchi	Kasblar jangi	Antiqua sarlavha

XULOSA

Xullas, bugun biz - o`zbek tili va adabiyot o`qituvchilari zimmasiga farzandlarimizni xalqaro tadqiqotlarga munosib tayyorlashdek mas`uliyatli vazifa turgan ekan, shu vazifani amalga oshirishda bor mahoratimiz va kuch-g`ayratimizni safarbar etmog`imiz lozim.

REFERENCES

1. Ta`lim sifatini baholash bo`yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi veb-sayti www.markaz.tdi.uz.
2. Xalqaro tadqiqotlarda o`quvchilarning o`qish savodxonligini baholash. Metodik qo`llanma. T-2019
3. PISA for development assessment and analytical framework: reading, mathematics and science © OECD 2018

4. Международный координационный центр исследования TIMSS – <http://timss2015.org/>.
5. A.B.Radjiyev, A.A.Ismailov, J.R.Narziyev, X.P.Tog‘ayeva, «O‘quvchilar savodxonligini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlar dasturi», Qo‘llanma, 2019-yil.